

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

В.П. Гавриш*, Г.І. Гавриш**, Т.П. Драганова***

ВАРТІСТЬ РОБОЧОЇ СИЛИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В УКРАЇНІ

Формування інноваційної моделі економічного зростання є неможливим без розв'язання комплексу проблем соціальної сфери, які накопичилися в Україні за останніх 15 років. Соціальні показники віддзеркалюють результати економічних перетворень і є індикаторами їх ефективності. В сучасному економічному зростанні людський фактор стає визначальним. За висновками експертів ООН на підставі вивчення досвіду 192 країн світу, економічне зростання на сучасному етапі на 64 % обумовлене людським і соціальним потенціалом, тоді як природними ресурсами — на 20 %, а наявністю капіталу — лише на 16 %¹. Це означає, що рівень доходів та витрат, якість життя, рівень освіти та кваліфікація, рівень та структура споживання населення набувають вагомості і перетворюються на критерії оцінки правильності прийняття управлінських рішень. Постановка мети пріоритетного розв'язання соціальних проблем в Україні є не випадковою. Це — вимога часу, засіб недопущення сповзання України в “периферійну зону” світового господарства в умовах глобалізації, яка несе в собі таку загрозу. В сучасному світі поглиблюється диференціація країн за соціально-економічним розвитком. Нині людство зіткнулося із ситуацією, за якої значна частина країн опинилася за межами економічного та соціального прогресу, розширилася зона бідності. Саме тому подолання глобальної нерівності перетворилося на центральну проблему ХХІ століття. Вирішення завдань європейської інтеграції України пов'язане з утвердженням соціально орієнтованого структурно-інноваційного шляху розвитку. Слід враховувати, що екстенсивні чинники економічного зростання себе вичерпали і тому потрібно залучати більш глибокі фактори економічного зростання з метою недопущення нового падіння виробництва і закріплення темпів зростання ВВП. Це є забезпечення інвестицій в основний капітал на рівні 10-12 % річних та зростання реальних доходів населення в розмірі 6-7 % річних. Соціальна сфера, як сфера формування сукупного попиту і розвитку внутрішнього ринку, набуває все більшої ваги.

© Гавриш В.П., Гавриш Г.І., Драганова Т.П., 2005

* в.о. завідувача кафедри економічної теорії та підприємництва Хмельницького національного університету, кандидат економічних наук, доцент

** старший викладач кафедри економічної теорії та підприємництва Хмельницького університету управління та права

*** доцент кафедри економічної теорії, бізнесу та права Подільського державного аграрно-технічного університету, кандидат економічних наук, доцент

¹ Петрушенко М. Острів надії // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 63.

Саме тому дослідження рівня життя населення, динаміки його доходів, проблеми подолання бідності, впливу названих чинників на економічне зростання набувають все більшої значимості. Ця проблема є об'єктом посиленої уваги з боку фахівців-економістів і знайшла відображення в працях таких вчених як Е. Лібанова, Т. Кир'ян, В. Мандибур, І. Лукінов, М. Шаповал, Т. Ковальчук, М. Павловський, Л. Ерхард. Для України надзвичайної гостроти набуває аналіз причин, які обумовили зниження рівня життя населення та шляхів виходу із соціальної кризи.

Серед причин кризових явищ у соціальній сфері можна виділити об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних економічних причин відносяться витратний характер виробництва і низька питома вага частки зарплати у структурі витрат виробництва. За рівнем витрат матеріальних та енергетичних ресурсів на одиницю ВВП українська економіка в 5-7 разів випереджає Західну Європу². Збереження витратного характеру виробництва є головним чинником постійного зростання цін на матеріально-технічні ресурси, особливо на енергоносії. Цей же чинник визначає низьку конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світовому ринку. Українська економіка успадкувала від радянської не лише матеріаломістке виробництво, але і деформовану структуру витрат виробництва, де витратам на зарплату відведено "скромне місце" (табл. 1). Наведені дані засвідчують той факт, що в Україні, як і у всіх пострадянських державах, ще з часів індустріалізації робоча сила є дешевою, що було на той час одним з напрямків економії державних коштів. Коріння таких поглядів йде до неокласичної теорії, згідно з якою збільшення зарплати призводить до подорожчання продукції і, відповідно, скорочення виробництва. Тобто, підвищення зарплати трактується як явище, що принципово суперечить максимізації прибутку і гальмує ріст виробництва.

Таблиця 1

Структура витрат на виробництво промислової продукції³

Країна	Рік	Відсотків до загальних витрат			
		Всі види матеріальних витрат	Амортизація	Зарплата та відрахування на соціальні заходи	в тому числі зарплата
СРСР	1971	75,0	5,3	15,5	—
СРСР	1990	70,2	11,4	14,9	—
Україна	1988	73,3	9,8	14,2	—
Україна	2000	53,8	6,5	14,4	11,0
Україна	2001	55,9	7,1	16,8	12,8
Україна	2002	54,9	7,1	18,3	13,8
Україна	2003	57,3	6,6	17,5	13,1

² Дяк І. Чому забули про енергозбереження? // Голос України. — 2005. — № 49.

³ Народное хозяйство СССР. 1922–1972 гг. Юбилейный статистический ежегодник. — М.: Статистика, 1972. — С. 157; Народное хозяйство СССР в 1990 году. Статистический ежегодник. — М.: Финансы и статистика, 1991. — С. 364; Народное хозяйство Украинской РСР у 1988 році. Статистичний щорічник. — К.: Техніка, 1989. — С. 265; Статистичний щорічник України за 2003 рік. — К.: Консультант, 2004. — С. 92.

Суб'єктивними причинами є недосконалість нормативно-правової бази ринкових перетворень; невідповідність вітчизняних кадрів до прийняття управлінських рішень в умовах трансформації економіки, звичка працювати в умовах екстенсивного розвитку та надлишку дешевих ресурсів (особливо в галузях важкої промисловості та в сільському господарстві).

Суттєвою причиною зниження рівня життя стало те, що з 1992 року були "відпущені" ціни, а заробітна плата жорстко регулювалася. Внаслідок такого заходу інфляція в 1992 році зросла в 21 раз, порівняно з 1990 роком, а в 1993 році — в 102,56 рази. Реальна зарплата в 1993 році становила лише 7 % від рівня 1990 року⁴. Це означає, що ринкові перетворення не зачепили ринку праці, таке поняття як "вартість робочої сили" не отримало розвитку, і, фактично, було покладено початок політиці дешевої робочої сили і неминучого згорання товаровиробництва, скорочення внутрішнього ринку та його місткості внаслідок зниження сукупного попиту населення. Деформації у сфері оплати праці набули таких масштабів і глибини, що відбулося перетворення зарплати у різновид соціальної допомоги, не пов'язаної із кількістю, якістю та результатами праці. Довготривалим наслідком політики дешевої робочої сили і низької зарплати є той факт, що зарплата перестала виконувати роль матеріального стимулу і не дозволяє реалізувати економічні інтереси працюючого (порушується дія однієї з рушійних сил економічного прогресу). Це означає, що низький рівень заробітної плати не сприяє зацікавленості працівників у досягненні високих кінцевих результатів праці, а підприємці, використовуючи дешеву робочу силу, не зацікавлені в оновленні основного капіталу, чим гальмується ріст продуктивності праці.

Низька заробітна плата згубно впливає на відтворення якісних характеристик робочої сили, оскільки дешева робоча сила, як правило, малокваліфікована і малопродуктивна, що, в свою чергу, не спонукає до підвищення кваліфікації. Загальновідомо, що малокваліфікована праця виступає як проста, не відповідна вимогам НТП. Дешевизна робочої сили поглиблює розрив між простою та інтелектуалізованою працею, що проявляється в розриві оплати праці (диференціації за рівнем кваліфікації). Цей розрив має тенденцію до відтворення, оскільки низька оплата праці малокваліфікованих працівників не дозволяє їм підвищити освітній (і професійний) рівень, консервуючи їх соціальний статус. Такі працівники не можуть дати якісну освіту своїм дітям для зайняття вищого соціального становища. Більше того, на сьогодні не лише мінімальна, але й середня зарплата не забезпечує фізичного відтворення робочої сили, оскільки є недостатньою для забезпечення працівників та членів їх сімей необхідними життєвими благами для відновлення робочої сили, для відтворення поколінь. Дешева робоча сила, на перший погляд, нібито економить витрати виробництва і дає низьку собівартість (і низьку ціну); упереджує розгортання інфляції витрат і впливає на конкурентноздатність продукції. Однак, це лише здається. Фактично, дармова робоча сила заперечує необхідність механізації виробництва (заміни живої праці технікою); не стимулює НТП, консервуючи старі, трудомісткі технології; не спонукає підприємців до інновацій. В цілому це все негативно впливає на процеси структурної перебудови як на мікро-, так і на макrorівнях. Потрібно відзначити, що дешевизна робочої сили приваблює в Україну іноземний капітал, який розглядає цей фактор як сприятливий для мінімізації витрат виробництва на створених в Україні підприємствах і максимізації прибутку від реалізації на європейських ринках продукції спільних підприємств.

Показовим щодо цього є такий факт. На Роменській швейній фабриці шують жіночі пальто з давальницької сировини. Оскільки тканина завозиться із США, то туди поставляють і пальто, де вони реалізуються по 600-700 \$. Фабрика за пошиття одного пальто отримує аж 3 \$⁵. Політика низької зарплати не лише гальмує сукупний попит на внутрішньому ринку,

⁴ Кир'ян Т., Шаповал М. Сподівання на краще життя // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 33.

⁵ Солонський А. Одна сорочка на п'ятьох // Українське слово. — 2004. — № 51.

впливаючи на обсяги виробництва та ВВП; вона веде до звуження внутрішнього ринку, зниження його місткості, погіршення умов реалізації продукції і, як наслідок, до сповільнення кругообігу капіталу, порушення його неперервності. Іншими словами, гальмування реалізації веде до гальмування виробництва, зниження прибутків і погіршення фінансового стану економіки в цілому. Можна стверджувати, що в Україні за останніх чотирнадцять років порушилися основні макроекономічні пропорції в процесі відтворення, внаслідок чого ми отримали просте, а в ряді випадків і звужене відтворення.

Дешевизна робочої сили фактично є причиною зниження рівня життя населення. Такий приклад: у 2003 р. частка товарів народного споживання у складі загальних обсягів виробництва в 3,7 рази перевищувала цей же показник у 1990 р. При такому збільшенні товарів народного споживання на внутрішньому ринку рівень життя працівників, зайнятих у галузях економіки в 2003 р. порівняно з 1990 р. зменшився в 1,85 рази⁶. За розрахунками фахівців, середній рівень доходів є лише у 20 % населення (в 2003 р. середньомісячна номінальна зарплата складала 462 грн.), а доходи 10 % найкраще забезпечених громадян перевищують доходи 10 % найменш забезпечених громадян у 10 разів⁷.

З 2000 року в Україні спостерігаються позитивні зрушення в економіці: реальний ВВП зріс у 2000 р. на 5,9 %, в 2001 — на 9,2 %, в 2002 — на 5,2 %, в 2003 — на 9,3 %, в 2004 — на 12 %. За таких сприятливих умов зростала і номінальна середньомісячна зарплата. Так, у 2000 р. вона зросла на 29,6 %, в 2001 — на 35,1 %, в 2002 р. — на 21 %, в 2003 — на 22,8 %, в 2004 — на 27,5 % при помірних темпах інфляції (за період 2001-2004 рр. від 0,6 % до 12,3 %) ⁸.

Чому ж при всіх позитивних зрушеннях в нашій економіці за останніх п'ять років так повільно вирішується найважливіша проблема сьогодення — проблема рівня життя? І що тягне за собою її невирішення? На нашу думку, в Україні впродовж останніх 15 років з'явилося таке поняття як бідність, яке пов'язане з проблемою розподілу національного доходу в суспільстві і яке є не скільки економічним поняттям, скільки політичним.

Україна має деформації в розподілі створеного продукту. За даними національних рахунків з валового наявного доходу в 2002 р. 73 % витрачалося на споживання і 26 % — на валове заощадження. В структурі витрат домогосподарств на продовольчі товари припадало 60 % в 2002 р. і 52,8 % в 2003 р. Наведені дані вказують на той факт, що в Україні переважна частина населення має дуже низький рівень життя і, фактично, відсутніми є внутрішні джерела для інвестицій та економічного зростання.

Бідність — це неможливість внаслідок нестачі коштів провадити життя, притаманне конкретному суспільству в конкретний період часу. Більш детально бідність характеризує глибина бідності — коли доходи або витрати бідних не дотягують до межі бідності (тобто, рівня доходу, нижче за який неможливо задовольнити основні потреби). Межа бідності на сьогодні — це 56,6 % прожиткового мінімуму (який на 2004 р. встановлено в розмірі 362,23 грн., а з 1 січня 2005 року — 423 грн., в тому числі для працездатних осіб — 453 грн.)⁹, тобто, для 2004 р. — це 205 грн., а для 2005 р. — це 239,41 грн. та 256,39 грн. — відповідно. Як бачимо, це показники мінімальної зарплати, яка в Україні існувала в останні роки і яку лише з 1 січня 2005 р. підвищили до 263 грн. За офіційною статистикою кількість бідних в Україні впродовж останніх років складала 24–28 %. У 2001 році рівень життя 40,1 млн. осіб (83,2 % населення) був нижчим від прожиткового мінімуму; частка бідного населення становила 28,3 %, злиденного —

⁶ Кир'ян Т., Шаповал М. Сподівання на краще життя // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 33.

⁷ Лібанова Е., Романів Є. Чому ж ми такі бідні? // Експрес. — 2004. — 17-19 грудня.

⁸ Кир'ян Т., Шаповал М. Сподівання на краще життя // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 33.

⁹ Статистичний щорічник України за 2003 рік. — К.: Консультант. — 2004. — С.39, 435.

16,9 %, а глибина бідності сягнула 26,5 %. За даними Держкомстату України, співвідношення між сукупними витратами найбільш і найменш забезпечених груп населення досягло в 2001 р. 7,6 рази проти 7,1 рази у 2000 р. На найбільш заможну (п'яту) частину населення припадало 39,8 % сукупних витрат. В 2002 р. в Україні нараховувалося 1 млн. сімей, де середній дохід на одну особу не досягав 50 грн. на місяць (менше, ніж 10 дол. США), а в більш, ніж 100 тис. сімей — не перевищував 20 грн. (менше 4 дол. США)¹⁰. В 2004 р., за даними статистики, майже 412 тис. сімей вважались малозабезпеченими (тобто з прожитковим мінімумом менше встановлених 362,23 грн.)¹¹. За даними ООН, 26,7 % населення України можна віднести до категорії бідних, а 14,7 % — до вкрай бідних. Згідно нещодавніх досліджень, проведених Міжнародною організацією праці спільно з ООН, 46,8 % українців вважають себе дуже бідними, а ще 36,9 % — незаможними¹².

В усьому світі бідними є хворі, немічні та безробітні. Парадоксально, але факт: в Україні бідним є не лише той, хто не має роботи, а й ті, хто активно працює, але чия праця належно не оплачується і не приносить добробуту. Інститут соціології НАНУ в 2002 році провів соціологічне дослідження, яке виявило вражаючі речі. Так, у 12,7 % населення коштів не вистачає навіть на харчування; 49,3 % людей стверджують, що їхні потреби не поширюються за межі купівлі продуктів харчування (всього 62 % людей, які не думають ні про що, крім харчування). Привертає увагу таке дослідження: ООН за найнижчий критерій бідності прийнято один подушний долар на день (при чому — не для європейських країн, а для африканських). Так от, в Україні 73 % населення в 2002 році не могло собі дозволити таких витрат і лише 26,7 % витрачали на добу більше одного долара. При розмірі витрат два долари на добу, кількість таких громадян ледь перевищить 14 % (бідними будуть вже 86 % населення). Але 2 долари на добу — це якраз прожитковий мінімум для України. Проте, Світовий банк для порівняльного аналізу нижньої межі рівня життя використовує показник 4 долари на добу (на місяць — 120 дол.), що для переважної більшості наших співгромадян є взагалі незіставною величиною із “реальним життям”¹³. В цілому, за 1990-2001 рр. життєвий рівень населення в Україні знизився в 10-12 разів¹⁴ і було визнано, що фактично продемонструвала свою безперспективність політика так званої наздоганяючої модернізації, за рецептами якої (починаючи з 60-х років) розвивалася значна частина країн Латинської Америки, Азії та Африки і яка в 90-і роки набула поширення на пострадянському просторі, в т.ч. і в Україні. Вона не сприяла вирішенню ключової проблеми сучасного світового процесу — забезпеченню сталого розвитку та зближенню на цій основі країн за рівнем життя народу.

У нас закріпилася і поглиблюються так звана спадкоємна бідність, яка проявляється в тому, що бідна сім'я не в змозі дати своїм дітям вищу освіту, яка навіть у вітчизняних умовах знижує ризик бідності в 2,5 рази. Воістину, як каже народна мудрість, “чому бідний — бо дурний, чому дурний — бо бідний”.

Бідність в Україні пов'язана також з демографічною проблемою. Традиційно бідними є країни “третього світу”, де триває демографічний вибух. Постсоціалістичні країни є єдиними в світі, де старіння і, на жаль, вимирання нації пояснюється не так бідністю, як страхом перед нею. Бідність асоціюється з погіршенням рівня життя, хворобами, стресами, і, на жаль, це не пусті слова. Дослідження українських лікарів виявляють неприглядну картину. За останні 10 років народжуваність в Україні не життєздатних дітей та дітей з малою масою зростає в 5 разів. Виявлено,

¹⁰ Сенченко М.І. Україна: шляхом незалежності чи неоколонізації? — К.: МАУП, 2003. — С. 22.

¹¹ Соціальна арифметика // Голос України. — 2004. — № 217.

¹² Лібанова Е., Романів Є. Чому ж ми такі бідні? // Експрес. — 2004. — 17-19 грудня.

¹³ Кириченко І. Злидні по-модерному: традиції та інновації // Дзеркало тижня. — 2002. — № 37.

¹⁴ Павловський М. Аналізувати з двох аспектів // Голос України. — 2002. — № 108.

що тільки 20 % дітей шкільного віку здорові, а 80 % мають ті чи інші захворювання. Дитяча смертність в Україні нині в 2 рази вища, ніж у Японії та Швеції, в 1,5 рази вища, ніж у США. На тлі зниження народжуваності росте кількість дітей з порушенням психіки. Зараз такі діти становлять 3,6 % від усього підростаючого покоління, тобто психічно неповноцінна кожна 30-а дитина, чи кожен 30-й громадянин у майбутньому. Коли ці діти виростуть, в Україні буде 40-50 млн. населення, і кожний 30-й матиме психічні проблеми?

Українське виробництво є брудним, екологічно шкідливим. У виробничій сфері, особливо на хімічних заводах, безупинно зростає кількість захворювань у вагітних жінок і матерів-годувальниць. Понад 40 тис. жінок не доношують дітей. Мимовільне переривання вагітності зросло до 6 разів. Стан здоров'я людини формується спадковістю (і, додамо від себе, рівнем життя). Оскільки діти не лише успадковують хвороби батьків, а набувають ще й своїх, то протягом життя одного-двох поколінь, як стверджує доктор медичних наук І.М. Шувалова, основна частина молодого населення буде складатися з фізично та психічно неповноцінних дітей¹⁵.

Серед 43 країн Європи, що беруть участь у європейських зіставленнях, Україна посідає 43-є місце, маючи ВВП на душу населення в розмірі 700 \$ (проти 2400 дол. до 90-х років). Це в 2 рази нижче від середньосвітового показника, що включає бідні держави Африки та Азії. Наш показник становить лише 16% середнього рівня країн ЄС та лише 11 % — щодо рівня США (для порівняння — в 2004 р. наші найближчі сусіди мали такі показники: Угорщина — більше 7 тис. дол. ВВП на душу населення, Польща — більше 5 тис., Словаччина — більше 3 тис., Росія — більше 2 тис., Румунія та Білорусь — більше 1 тис. дол.). Нашими найближчими сусідами за ВВП на душу населення є: Ефіопія, Гана, Лесото, Гамбія, Непал, Камбоджа, Індія тощо¹⁶.

З проблемою рівня життя та бідності пов'язана проблема становлення середнього класу, який в розвинутих країнах є опорою ринкової економіки та демократії. Це впливає з того, що середній клас — це головна складова громадянського суспільства, і в більшості країн з розвинутою економікою він охоплює понад 60 % населення. Це — соціальне угруповання, що має набір таких характеристик: визначений рівень доходу; володіння нерухомістю; наявність власної справи; висока освіта; професійна кваліфікація; задоволеність своїм статусом; помірний політичний консерватизм; зацікавленість у підтримці соціальної стабільності. В Україні процес формування середнього класу, який відповідав би за майновим статусом та рівнем особистих доходів критеріям розвинутих країн, перебуває поки що на негативному етапі. Як правило, на Заході до середнього класу відносять кваліфікованих фахівців, викладачів, лікарів, менеджерів середньої ланки, які живуть на доходи від власної праці. За висновками одного із соціологічних досліджень в Україні до середнього класу відносять себе 47 % населення країни, але за рівнем доходу вони такими не є. Так, 22 % осіб, що віднесли себе до середнього класу не мають квартири, у 70 % відсутні автомобілі, 36,5 % живуть у будинках без центрального опалення, у 40,4 % немає телефону, у 8,6 % — холодильника, у 5,3 % — телевізора, у 65,9 % — відеомагнітофона, у 94,3 % — комп'ютера. Майже 15 % представників цього середнього класу не знають, що таке Інтернет, 80,5 % ніколи ним не користуються, а 75,6 % і не планують користуватися; 27,3 % останній раз купували книгу більш, як рік тому, 11,5 % книжок не купують ніколи, 59,2 % не передплачують газет і журналів. Всі вище перераховані витрати визначають культурно-побутові умови життя та інтелектуальний рівень громадянина. Через низьку купівельну спроможність населення сучасні товари домашнього побуту та культурного призначення залишаються недоступними для переважної більшості домогосподарств. Такі сучасні предмети побуту як кухонні

¹⁵ Шувалова І.М. Що ж на нас чекає? // Будьмо здорові. — 2005. — № 1.

¹⁶ Романів Є. Доженемо й переженемо Америку! // Експрес. — 2005. — 10-17 лютого.

комбайни, комп'ютери, мікрохвильові печі, музичні центри, відеокамери, супутникові антени, кондиціонери мають від 0,2 % до 3,1 % домогосподарств¹⁷.

Отже, з погляду доходів, середнього класу в Україні фактично немає, або він лише зароджується. Але середній клас існує психологічно, тобто є люди, які самі себе туди зараховують і воліють, аби їхній фінансовий стан став адекватним їхньому суспільному чуттю. Це — вчителі, лікарі, викладачі ВНЗів, інженерно-технічні працівники, середня ланка силових структур, юристів, середні та дрібні чиновники, науковці — всі ті, хто отримує заробітну плату із держбюджету і кого об'єднують поняттям "інтелігенція". Вона зараз є упослідженою і злиденною. Але не треба забувати, що її представники формують культурне, моральне, інтелектуальне обличчя суспільства. На жаль, в Україні впродовж майже 15-ти років зберігалася позиція, успадкована від СРСР, де в пошані були робітники всіх професій, шахтарі, металурги, словом — представники фізичної праці, яких ще з часів диктатури пролетаріату вважали єдиними людьми, що по-справжньому рухають економіку, годують країну і дають їй добробут. Їм — висока зарплата, почесні та нагороди, а інтелігенція — якщо не нахлібники і ледарі, які бояться фізичної праці, то, принаймні, допоміжні, обслуговуючі (згадаймо, як визначалась роль невиробничої сфери та праці в ній) структури, покликані забезпечувати життя справжніх трудівників. Печать другорядності та допоміжності на представниках інтелігенції (вважай, нашого недорозвинутого середнього класу) лежить і понині. Зовсім не він, середній клас, править за суспільний авторитет та взірець для наслідування (зараз це — бізнесмен, успішний торговець, "крутий хазяїн життя"). Середній клас у нас так і залишився прошарком, який не може ні на що впливати, зокрема, і на формування державної влади. Належність до середнього класу так і залишилася чимось таким, чим не варто пишатися. Звідси ж, як по замкненому колу відповідь на питання, щодо злидених зарплат майже всіх представників "прошарку" інтелігенції, чи то пак, середнього класу.

Чим же страшна бідність? Це — біда конкретних осіб, верств та прошарків — чи це біда всієї держави? Бідність, як суспільне явище має вкрай негативні наслідки — і економічні, і політичні. Зубожіння населення (коли до 90 % є такими) паралізує волю суспільства, змушуючи людей не думати ні про що, крім фізичного виживання і шматка хліба. Настає збайдужілість, душевна апатія, втома від злиднів, спустошеність та зневіра. Такими людьми легко маніпулювати, спрямовуючи їх, наприклад, під час виборів, у потрібному напрямку. Небезпечною є також люмпенізація та соціальна маргіналізація. Соціальна піраміда зримо деформується, ширшає соціальне дно і тоншим стає середній прошарок. Якщо кваліфікованому спеціалісту виплачувати 350-450 дол. на рік, то він або виїде з країни, або піде на базар, або зіп'ється від безвиході та приниженні. Люмпенізована країна є благодатним ґрунтом для екстремістських та фашистських ідей та лозунгів.

Економічні наслідки злиденності можна охарактеризувати за так званим "залятим колом бідності". Передусім низькі доходи населення породжують низький рівень споживання та низький рівень заощадження, що, в свою чергу, обумовлює, з одного боку, неефективний споживчий попит та вузькість внутрішнього ринку, а з іншого — недостатній рівень інвестицій, низьку ефективність та рентабельність виробництва. Як наслідок — недостатні стимули до розширення виробництва, тобто, знову породжуються низькі доходи. Бідність породжує також низьку кваліфікацію, недостатній рівень освіти, що викликає низьку продуктивність праці і, як наслідок, низький рівень прибутків, нестачу капіталів. Низький рівень заощадження та низькі темпи інвестування можуть породити стагнацію і, навіть, спад національного виробництва та високий рівень інфляції. Всі названі фактори сприяють росту маргіналізації суспільства і посиленню соціальної напруги, викликають соціальні конфлікти. Таким чином, в Україні мають місце два

¹⁷ Ковальчук Т. Чи є у нас середній клас? // Урядовий кур'єр. — 2002. — № 222.

суперечливих процеси: економічне пошкваллення і зростання виробництва та поглиблення диференціації доходів населення, яка в роки економічної кризи перевищила гранично допустимі параметри, а сьогодні балансує на межі допустимого. Досвід двох останніх років засвідчує, що застосуванням лише нині чинних механізмів соціальної політики докорінно змінити цю ситуацію неможливо. Необхідні глибока соціальна переорієнтація економіки, рішуче подолання її тінізації, активне запровадження моделі соціально орієнтованої ринкової економіки. Щоб прискорити власний соціально-економічний, технічний розвиток, у нас є єдиний і найдійовіший шлях — піднесення вітчизняного виробництва, науки, освіти, проведення дієвої соціальної політики, яка протягом останніх 10 років вимушено зводилася переважно до надання мінімальної допомоги соціально вразливим верствам населення. Економічне зростання забезпечує фундамент для переорієнтації соціальної політики, насамперед на підтримку працюючого населення. Величезне значення мають соціально-політичні аспекти проблеми вартості робочої сили, основними серед яких є: підвищення життєвого рівня працюючого населення; зменшення диференціації доходів, що породжує загрозу соціальної нестабільності; розширення можливостей громадян вкладати кошти в освіту, збереження здоров'я, на пенсійне страхування, що породжує в цілому позитивний зовнішній ефект для всього суспільства.

Серед першочергових заходів подолання деформацій у сфері оплати праці можна виділити: припинення катастрофічного падіння ціни робочої сили; відновлення втрачених зарплатою відтворювальної, стимулюючої, регулюючої та соціальної функцій; розвиток на ринковій основі індивідуальних та колективних стимулів до підвищення продуктивності праці; прийняття реального рівня мінімальної зарплати, відповідно до потреб якісного відтворення робочої сили; вдосконалення механізмів державного та колективно-договірного регулювання заробітної плати.

На наш погляд, при розв'язанні проблеми реформування оплати праці доцільно було б скористатися надбаннями світової економічної думки. Зокрема, це пропозиції "теорії соціального вибору" К. Ерроу щодо неможливості раціонального узгодження інтересів всіх членів суспільства. Суспільний вибір альтернативи із фіксованої кінцевої множини інтересів різних членів суспільства не може бути компромісним і доводиться віддати перевагу комусь із членів суспільства, здійснюючи суспільний вибір згідно його переваг. Стосовно цієї проблеми, в даний час в умовах зубожіння населення і низької ціни робочої сили, доцільно було б віддати перевагу інтересам найманих працівників. Лише при забезпеченні умов для розширеного відтворення робочої сили, створення у працівників стимулів до виробничої активності можливо підтримувати прагнення роботодавців до створення високорентабельного виробництва, досягти узгодженості в діяльності суб'єктів соціально-трудова відносин і дієвого соціального партнерства.

Потрібно формувати модель змішаної економіки з певним розподілом і перерозподілом доходів на перехідний період за роулсіанським типом, згідно якого добробут суспільства залежить лише від добробуту найбіднішої особи і жодне збільшення багатства забезпеченої особи не може компенсувати суспільству зниження рівня життя найбіднішого індивіда¹⁸.

Реформуючи суспільство на ринкових та демократичних засадах, потрібно пам'ятати, що зубожілі люди не можуть у своїй масі бути вільними. З цього приводу відомий німецький ліберал Людвіг Ерхард писав: "Ніяке заперечення не в змозі змінити мого переконання, що бідність є найважливішим засобом, щоб примусити людину духовно зав'язнути в дрібних матеріальних щоденних турботах, можливо, генії здатні піднятися над цими злиднями; в цілому ж матеріальні турботи роблять людей менш вільними; вони залишаються полоненими своїх матеріальних помислів та устремлень... Лише тоді, коли впорядкована матеріальна база людського буття, люди стають вільними і зрілими для більш високих справ"¹⁹.

¹⁸ Див: Джозеф Е. Стігліц. Економіка державного сектора. Пер. з англ. — К.: Основи, 1998. — С. 144.

¹⁹ Эрхард Л. Благосостояние для всех. — М.: Начала-пресс, 1991. — С. 216.

Проведення реформ в галузі заробітної плати, яка декларується урядом України в 2005 р., має зміцнити становище висококваліфікованої робочої сили і в поєднанні з подоланням надмірної диференціації доходів населення це створить передумови для формування середнього класу з новою моделлю споживання, яка відповідатиме гідному рівню життя і стимулюватиме економічну (трудова і підприємницька) активність. Нова стратегія доходів передбачає перенесення основних акцентів соціальної політики насамперед на працюючу частку населення, оскільки нинішнє заниження вартості робочої сили, як і недостатній рівень соціальних витрат, відчутно гальмує розвиток внутрішнього ринку, динаміку економічних процесів. На сьогодні практично повністю втрачено стимулюючу функцію заробітної плати, її вплив на розвиток виробництва, НТП зведено до мінімуму. Економіка, базована на низькій вартості робочої сили не забезпечує ні високих стандартів споживання, ні процесів нагромадження, не може відбуватися якісне відтворення робочої сили, що, в свою чергу, неминуче призводить до простого та звуженого відтворення, до втрати економічного потенціалу України. Все вищесказане дозволяє зробити такі висновки:

“Економіка дешевого працівника” веде до тотальної деградації не лише робітника, але і всього суспільства та національної економіки;

Якщо реформи в країні здійснюються за рахунок погіршення становища її робітників, то ці реформи є безперспективними і не відповідають вимогам соціального ринкового господарства, на створення якого орієнтується Україна;

В кінцевому підсумку реформування економіки повинно поліпшувати, а не погіршувати життя людей;

Ефективність соціальної політики слід оцінювати за динамікою рівня і якості життя населення, за ступенем включення її в механізм економічного зростання.

